

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Волохов Олексій Сергійович

*кандидат юридичних наук,
адвокат, партнер SLA Attorneys
м. Київ, Україна*

Свобода слова є однією з основоположних засад демократичного розвитку суспільства та важливим елементом системи гарантування прав і свобод людини. Водночас в умовах воєнного стану, зокрема після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року, питання реалізації цього права набуло особливої суспільної та правової значущості.

За умов війни інформаційний простір стає не лише середовищем для поширення інформації та вираження поглядів, а й інструментом впливу на громадську свідомість, національну безпеку та обороноздатність держави. Інформаційний простір може використовуватися ворогом як механізм поширення дезінформації, маніпулятивних повідомлень, пропаганди та інформаційно-психологічного впливу, що створює загрозу правопорядку, суспільній стабільності та національній єдності. Особливо небезпечним є поширення недостовірної інформації щодо перебігу бойових дій, діяльності органів державної влади чи Збройних Сил України, оскільки це може спричинити панічні настрої серед населення, підривати довіру до державних інституцій. Водночас існує ризик, що державна влада, посиляючись на необхідність забезпечення національної безпеки та боротьби з дезінформацією, може використовувати механізми обмеження свободи слова для надмірного контролю над інформаційним простором або обмеження діяльності незалежних медіа. У таких умовах виникає небезпека посилення цензури, зменшення рівня прозорості діяльності органів державної влади, що може негативно позначатися на демократичних процесах у державі. Крім того, надмірне втручання держави в інформаційну сферу може призвести до порушення права громадян на доступ до об'єктивної та різносторонньої інформації. Саме тому проблема визначення меж допустимого обмеження свободи слова в умовах воєнного стану постає як одна з ключових у контексті забезпечення балансу між демократичними цінностями, правами людини та потребами інформаційної безпеки держави. Важливим аспектом у цьому

контексті є дотримання принципу пропорційності, відповідно до якого будь-які обмеження прав людини повинні бути законними, обґрунтованими, тимчасовими та необхідними. Лише за умови збереження балансу можливо забезпечити ефективну протидію інформаційним загрозам без порушення фундаментальних демократичних стандартів.

Насамперед слід зазначити, що право на свободу слова є складовою ширшого права на свободу вираження поглядів, яке належить до фундаментальних прав людини. В Україні це право гарантується Конституцією України, зокрема статтями 34, 36 та 56, а також закріплюється у низці міжнародно-правових актів, серед яких стаття 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року. Водночас міжнародно-правові стандарти передбачають можливість обмеження свободи вираження поглядів у випадках, коли це є необхідним для забезпечення національної безпеки, громадського порядку, територіальної цілісності держави, захисту прав і свобод інших осіб або запобігання поширенню інформації, що може становити суспільну небезпеку. Однак такі обмеження не можуть бути довільними та повинні відповідати чітко визначеним демократичним критеріям. На думку В. Панкратової, обмеження свободи слова мають відповідати двом основним умовам: принципу пропорційності та принципу відповідності. Принцип пропорційності полягає у тому, що обмеження не повинні перевищувати меж, необхідних для досягнення легітимної мети, а втручання держави у право на свободу слова має бути мінімально необхідним. Принцип відповідності передбачає, що такі обмеження повинні застосовуватися виключно в інтересах широкої громадськості, бути обґрунтованими суспільною необхідністю та спрямованими на захист прав і свобод людини, національної безпеки чи демократичного ладу держави [1, с. 84].

Варто зазначити, що обмеження прав і свобод людини навіть в умовах війни вимагає від держави належного обґрунтування, дотримання Конституції та врахування міжнародних стандартів, а будь-які обмеження конвенційних або передбачених нормами міжнародного права прав мають встановлюватися законом [2, с. 32]. Тобто в умовах воєнного стану право на свободу слова не втрачає свого значення, однак механізми його реалізації зазнають певних трансформацій. Держава може запроваджувати додаткові обмеження щодо поширення інформації, яка може завдати шкоди обороноздатності країни або бути використаною ворогом у межах інформаційної війни.

Європейські демократичні стандарти передбачають, що навіть в умовах кризових ситуацій держава не може повністю усунути

плюралізм думок або встановити тотальну цензуру. Протидія інформаційним маніпуляціям повинна здійснюватися шляхом підвищення рівня медіаграмотності населення, підтримки незалежної журналістики, розвитку критичного мислення та забезпечення прозорості інформаційної політики держави. Саме такі механізми вважаються найбільш ефективними у демократичному суспільстві, оскільки вони спрямовані не на обмеження свободи слова, а на формування стійкості суспільства до дезінформації, пропаганди та інших інформаційних загроз [3, с. 23]. Водночас питання ефективності зазначених заходів в умовах сучасної агресивної війни є доволі дискусійним. Зокрема, підвищення рівня медіаграмотності населення слід розглядати радше як довгостроковий стратегічний напрям розвитку суспільства, результати реалізації якого проявляються поступово та потребують значного часу. Натомість в умовах воєнного стану держава змушена реагувати на інформаційні загрози оперативно, застосовуючи більш швидкі та дієві механізми захисту інформаційного простору. У таких умовах особливого значення набуває необхідність забезпечення балансу між ефективною протидією дезінформації та дотриманням фундаментальних демократичних принципів.

Так, у сучасних умовах особливої актуальності набуває питання правового регулювання діяльності соціальних мереж, месенджерів та інших цифрових платформ, які стали одним із головних джерел отримання та поширення інформації. Повномасштабна війна продемонструвала, що такий цифровий інформаційний простір може використовуватися не лише як ефективний інструмент інформаційно-психологічного впливу, поширення дезінформації, координації пропагандистських кампаній. Особливу роль у цьому процесі відіграють анонімні Telegram-канали та інші платформи, механізми функціонування яких часто залишаються непрозорими як для суспільства, так і для держави. При цьому, окремі Telegram-канали навіть активно рекламують можливість розміщення замовних новин для їхньої аудиторії на комерційних умовах, що апоріорі ставить під питання достовірність будь-яких новин, які були там розміщені.

У зв'язку з цим значний суспільний резонанс викликав Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація № 11115 від 25.03.2024 (більш відомий у ЗМІ як Законопроект № 11115 про регулювання месенджерів та Telegram), який передбачає можливість застосування штрафних санкцій, обмеження доступу або навіть блокування ресурсів у разі порушення вимог законодавства, зокрема щодо прозорості структури

власності, співпраці з державними органами та протидії поширенню дезінформації. Хоча його метою є гармонізація українського інформаційного простору з європейським Актом про цифрові послуги (DSA) його реальною метою є розкрити структури власності та джерела фінансування анонімних Telegram-каналів та інших ресурсів у месенджерах.

Ініціатори законодавчих змін аргументують їх необхідністю забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни та захисту суспільства від ворожої пропаганди, яка активно поширюється через цифрові платформи. На думку прихильників посилення державного регулювання, неконтрольоване функціонування соціальних мереж і месенджерів створює значні ризики для національної безпеки, оскільки через них можуть поширюватися фейкові повідомлення, маніпулятивні наративи, заклики до дестабілізації ситуації в державі або інформація, що може бути використана противником у військових цілях [4].

Водночас критики подібних законодавчих ініціатив звертають увагу на ризики надмірного втручання держави у сферу свободи слова. Зокрема, існують побоювання, що нечіткі або надто широкі формулювання у законопроекті можуть стати підставою для вибіркового застосування передбачених ним обмежень, посилення контролю над інформаційним простором.

При цьому, у науковому середовищі давно наголошується увага на необхідності чіткого нормативно-правового визначення критеріїв допустимого обмеження свободи слова в умовах воєнного стану. Відсутність конкретних меж і правових гарантій може призводити до вибіркового застосування законодавства, створювати правову невизначеність для журналістів, медіа та власне користувачів цифрових платформ, а також підвищувати ризик зловживання владними повноваженнями [5, с. 448]. Саме тому важливим завданням є вироблення таких механізмів регулювання інформаційного простору, які, з одного боку, дозволятимуть ефективно протидіяти дезінформації та інформаційним загрозам, а з іншого не порушують права на доступ до інформації та плюралізму думок.

Таким чином, в умовах воєнного стану свобода слова залишається одним із фундаментальних прав людини, реалізація якого може зазнавати обмежень задля захисту національної безпеки та інформаційного простору держави. Повномасштабна війна продемонструвала, що інформація здатна бути не лише інструментом комунікації, а й зброєю, вагомим засобом ведення війни, поширення пропаганди та дезінформації. Водночас навіть у кризових умовах держава повинна забезпечувати пропорційність

обмежень та не допускати встановлення надмірного контролю над медіа. Ефективна протидія дезінформації має поєднувати правові механізми та підтримку незалежної журналістики. Лише за умови збереження балансу між свободою слова та інформаційною безпекою можливо забезпечити функціонування демократичного суспільства в умовах війни.

Література:

1. Панкратова В. О. Право на свободу слова: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2024. Вип. 82. Ч. 2. С. 81–84. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.11>

2. Волохов О. С. Особливості обмеження прав і свобод людини під час війни: Конституція України та міжнародні стандарти. *Конституційні права і свободи людини в умовах сучасних викликів та загроз* : матеріали науково-практичної конференції. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 30–34. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-6>

3. Свобода вираження поглядів. Міжнародні стандарти, практика Європейського суду з прав людини і національне законодавство України в умовах воєнного стану. *Огляд правових підходів. Серія : Свобода слова і національна безпека.* Київ: УНЦПД, 2022. 25 с. URL: https://ucipr.org.ua/images/files/1750/1750_file.pdf?utm_source=chatgpt.com

4. Законопроект про регулювання телеграму та інших мереж накладатиме штрафи. Остання санкція – блокування. URL: https://detector.media/rinok/article/248791/2026-04-02-zakonproiekt-pro-regulyvannya-telegramu-ta-inshykh-merezh-nakladatyme-shtrafy-ostannya-sanktsiya-blokuvannya/?utm_source=chatgpt.com

5. Тугарова О. К. Воєнний стан vs свобода слова: окремі питання правового регулювання. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2023. № 10. С. 446–450. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/107.pdf